

Գործովն Նալու եւ գիտուն բանի,
Այր քաղցրաստեալ եւ յոյժ պիտանի.
Քո մահ լըտողն լայ հոգոց հանի.
Ս'անն վաճաւ աւաղ, վարպետ Յովնաթան:
Ո՛ր է շնորհատեց վարպետ իմաստուն,
Որ փնջ չարութիւն բաւում էք բոց քաւն.
Մէջ էլ պարտաւորեաց ծաղիկ, ոսկի սիւն,
Ա.Մ. ոչ երեւիս, Նաղաշ Յովնաթան:
Ընթերցից յեղին ճշմարտ. օրհն,
Խաղաղութեալ եղև աւերակ եւ խոց:

Այս առդերու մէջ պայծառ ներկայացուած է Յովնաթանի «Նաղաշ», յարմարեալ ճշմարտ իմաստը, զոր ինքն ալ շատ սիրած է կրել աւետան կից: Յովնաթան իրեն նկարիչ ոչ միայն պարապած է ծաղկագրութեամբ, այլ եւ սրբոց նկարներ, այս է դիմանկարներ նկարած, որոնցմով եկեղեցիները զարդարած է: Թէ ստուգիւ նաեւ դիմանկարներ գիտցած է նկարել, այս զգալի է նաեւ իւր ինքնագիր տաղերէն. տեղ մը գրած է (էջ 47).

Աւել եւ թէ Նա օր Նալու է,
Գիտէ որ ունեւոր զարդալ է.
Աւել, առաջինն իման Կալի,
Գալի է՛, գալում գալում,
Մաշկել եմ, գալում գալում:

Յովնաթան ունեաց է նաեւ առանձին աշխատանոց նկարչութեան համար. իւր վերուսիշեալ տաղին մէջ կը գրէ (ի Տփղիս) նաեւ հետեւեալ կարեւոր տաղերը.

Աւել եւ. Տեառքը դրէ տաղով.
Ծաղիկ լըկուր օսի խորով.
Գլուխ է՛, կոշիկ է՛—նայ բաւով...
Խաբար եւ զրկել քո բերանն.
Աւել շատ մի հեռանալ քանիս.
Մէկ օր քալոյ եմ քո ինքնին:

Իւր վաթսուութեամբայ կենսին մէջ առանց տարախուսի արտագրած ըլլալու էր բազմաթիւ աշխատութիւններ: Բայց ուր են այսօր իւր ձեռաց այդ հրաշակները: Անշուշտ փնտռելու է երեմակայ (Հոռոմ եւ շրջակայքը), Երեւան, Տփղիս եւն քաղաքներու եկեղեցեաց եւ ապարանքներու մէջ: Արգիօք էլ միանք մէջ ալ չէ: Այս մասին ապա:

Առ այժմ չունենալով աչաց առջեւ իր ձեռքէն յայտնի նկար, ստիպուած ենք լռել արուեստին կատարելութեան վրայ:

Քանի որ մեր խօսքը Յովնաթանի վրայ է, չենք կրնար անխառն թողուլ իր երկու որդւոց անունները:

* * *

12. Իրենց հօրը հետ գործեցին եւ անոր արուեստը շարունակեցին Յակոբ եւ Յարութիւն երկու եղբայրները:

Յարութիւնի կենսագրութենէն ոչինչ ծանօթ է ինձի. բայց Յակոբի մասին գիտեմ ինչ ինչ:

Նախնական կրթութիւնը ստացած է Յակոբ Հոռոմու դպրոցը, ուր դասախօսած է Ժամանակ մը Յովնաթան: Իւր տաղերէն միոյն մէջ, ուր «Հոռոմու վերի դասի տիրացու տիմար տղայոց վաթքը», նկարագրած է, Յակոբի մասին կը գրէ (թ. 537, թղ. 50ա).

Մեր Յակոբ չկարաց տեղի դպարի,
Զի թողել մնայ քոր վերայ քարի:

Այնուհետեւ ալ եղած է միշտ հօրը հետ, զոր կարելի է հետեւեցնել Յակոբի հետեւեալ տաղերէն (թ. 537, թղ. 111բ).

Ասիւր. Թող առն գնայ քո հայր Յովնաթան.
Դու ինձ մտ կաց, մեր տուն շինեմ քեզ վաթան:

Երկու բան սորված է Յակոբ իւր հօրմէն քանաստեղծութիւն եւ նկարչութիւն:

13. Իրենա քանաստեղծ չէ կրնար համեմատուիլ քնաւ հօրը հետ. ունիք իրմէ 19 տաղ, ամենն ալ «սիրոյ երգեր», (բայց ի ողբերգութենէն), ուր սակայն չկայ ոչ Յովնաթանի տաղերուն խանդավառութիւնը եւ ոչ անոր ճարտար եւ նկարուն գրիւտը: Ինչպէս տաղերուն ինչ ինչ տեղիք ցոյց կու տան, Յակոբ ծանօթ եղած է թաթարերէնի եւ վրացերէնի. թաթարերէնը եղած է նոյն իսկ իւր երգերուն լեզուն: Ամենն յաջող երգերէն պէտք է համարիլ «ի մանն Յովնաթանի», ողբերգութիւնը, Երգերն Եօրինած է Յակոբ մասամբ հօրը կենդանութեան ժամանակ:

Ինձի ծանօթ իւր 19 տաղերու սկզբնաւորութիւնքը կու տամ հոս այլուրեանական դասաւորութեամբ, ուսկից դիւրին է ընդհանուր պատկեր մը կազմել: Պ. Չապանեանի հետ արժանի չենք դասել զանոնք ապագրութեան, թէ եւ ոմանք կրեն վրանին հրապուրիչ գոյն մը:

1. Անա եղև գարուն նոր արև պայծառ
Դարսերս եղև թագաւ սիրտս կրակով վառ.

«Յաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 110բ. —

2. Ամն առաւտու դուրս կու գաս դու շողողալով
Վեղ լցած ոսկի ու արծաթ լէքալով.

«Յաղ սիրոյ», Ծանօթ է՝ թ. 537, 108 ա. —

3. Այսօր գարուն է նոր տարի
գրել եմ՝ հաշար բարի .
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 114 ա. —
4. Այսօր նոր գարուն է շնորհազարդ զատիկ
Հագնել ես սարսափ կապիկ ես զառ գոտիկ.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 111 բ. —
5. Սուսուտոց ելնիմ լալով քոց մօտ զամ.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 102 բ. —
6. Գարուն եղել իմ սիրտս շնդեռ ուրախ.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 106 ա. —
7. Գովիկի նախշուն քրուկի նման
Նրեպոլ վառել այ ինչպէս եսասման.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 115 բ. —
8. Եկ զնամք ձեր պառչէն շուր զամբ միտեղ,
Հաղեղ կարմիր վարդ. եսասման զամբեղ.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 105 ա. Թ. 647, 87 բ. —
9. Եկ զնամք ձեր քաղչէն, վարդն է բացուած.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 103 ա. —
10. Ես քո սիրոյն ձեզ շուն,
Գիշեր ցորիկ էլ շունիմ քուն.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 115 ա. —
11. Յանկարծ տեսայ սիրելիս քաղչէն գալիս.
Ձնոսցն կարմիր վարդ մէկ իմ ոչ տալիս.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 109 բ. —
12. Յաւուր միում զքեզ տեսայ սալիկ ու շինար.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 107 բ. —
13. Յաւուր միում նոր ամենանն յունուարի
Ձեզ զքով շատ քարել արի.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 113 բ. —
14. Յորժամ եղել քաղոց գարուն շնորհազարդ.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 101 բ. —
15. Յորժամ որ լինի զատիկ շնորհազարդ
Ձո սիրոյդ կնիւիմ շուն ղիւնայար.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 105 բ. Թ. 647, 88 ա. —
16. Նազիկ ծաղիկ ես սիրել,
սնուշատ կարմիր վարդ.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 109 ա. —
17. Նոր գարուն է ձեր քաղչուս,
բացված է լալս.
«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 113 բ. —
18. Ողբամ արտասուց կոծով սիրութեան
Հառաչմամբ ծայրել սրտի դառնութեան.

«Ողբերգութիւն յաղաք մահուան նաղալ Թովնա-
թանի հօր իւրոյ». Ժանօթ է՝ Թ. 537, 96 ա.
647, 83 ա. — Հրտ. Ա. Չօպանեան՝ Նաղալ
Թովնաթան աշուղը, էջ 113—115. —

19. Սովտիկիմ ուսմ էլայ,
Բիռ զուլ մէր բանայ.
Ձեզ տննողն էլ ինչպէս դարտի դիմանայ.

«Տաղ սիրոյ», Ժանօթ է՝ Թ. 537, 104 ա. —

14. Բայց Եակոբ աւելի ուշադրութեան
արժանի է իբրեւ Նկարիչ-Նաղալ:

Հօրը աշխատանցին մէջ մնալով երկար
Ժամանակ, նա իւրացուցած է Թովնաթանի ա-
րուեստը եւ անոր մահուան ետքը՝ իրեն սեպ-
հականած՝ Նաղալ յորջորջանքը: Իսկ սիրելոյն
ուշադրած տաղերուն մէջ յաճախ տողած է այս-
պիսի մտքեր.

«Եւ երբ ինձ մօտ արի, պատկերիդ նման
քաշեմ», (Թ. 537, Թ. 113 ա.). «Նման ես
ծաղկին սմբուլ ու հանին, խելքն տարար Յակոբ
պատկերանին», (անդ, Թ. 105 բ.). «Նա-
խաշ Յակոբին դարդերն իմացիր», (անդ.
106 ա.).

15. Նման Եակոբի նաեւ «փոքրիկ, Եա-
րութիւնը հետեւած է Նկարչութեան, անշուշտ
ի սկզբան իբրեւ Թովնաթանի աշխատակից եւ
այսպէ՛ Եակոբի: Այս մօտին ես տեղեկութիւն
ունիմ միայն երեւակայ Ա. Կարապետի վանքի
եկեղեցւոյն մէկ արձանագրութեան, զոր յա-
ռաջ բերած է Մ. արքեպ. Մմբատեանց վերոյի-
շեալ աշխատութեան մէջ:

Համաձայն Սմբատեանցի Եակոբ եւ Եա-
րութիւն Թովնաթանեանք այլ եւ այլ պատ-
կերներով եւ ծաղկեղադրերով զարդարած են
Ա. Կարապետի վանքի եկեղեցին. սակայն դրժ-
բախտաբար այս զարդերն ու նկարը այսօր
մեծաւ մասամբ եղծուած ու ապականած են
անձրեւներէն ու խոնավութենէն, որոնց նկար-
կուած են եկեղեցւոյն անկնամ մնալուն հե-
տեւութեամբ: Հաստ փափաքելի էր որ օր
հաջ գանուէր բարերար մը, որ ազատէր գոնէ
լուսանկարի միջոցաւ՝ ճարտար նկարչաց ձե-
ռակներուն շնորհիւ մնացորդները՝ յաւիտեան
կորստենէ. որով կը տրուէր մեղէ ճարտարու-
թիւն Թովնաթանեանք արուեստի ինքնուրոյն
գծերն յերեւան հանելու:

Այս անդ խօսեցնել կու տամ ականատես
Սմբատեանցը (էջ 15).

«Տաճարի սեղանը ծաղկեցրած է 1740
(իմա 1730) թուին Հոռօթեցի Նաղալ Թովնա-

իսկ այս տեղ Յովնանան յարանունը կ'անարկէ՝ — ըստ արեւելեան ընդունուած սովորութեան — չոր անունը, եթէ սակայն Յովնանանու թոռունը իրենց պապին անունն եւ համբար չեն ուզած շահագործել կերպով մը, ինչպէս անտարակոյս եղած կ'երեւայ: Յամենայն դեպս պետք է ըսել որ այս տեղ միայն Յովնանանու թոռն կրնայ իմացուիլ, որդին Յակոր Նաղաշի կամ Յարութիւնի:

Յովնանան Յովնանանանի նկատմամբ Գեննացիին տուած տողերը կը վաւերացնեն եւ աւելի կը ճշգէ ինքնին Ղուկաս կաթողիկոս իւր նորագիտ մէկ թղթին մէջ առ Յովնանան, գրուած 1784 Սեպտեմբերի^(*), զոր վերջերս հաստատակեց ՀՈՐԴՅՈՐԴԱՆՈՐԱԹԻՐԹԻՆԻՄԷՋ (1911, թ. 90) Թովհ. Թումանեան: Այս թղթին կ'երեւայ որ տաճարին նկարադարձութիւնը հասած է ի գլուխ Յովնանան տարիներու ընթացքի մէջ, ժամանակ մ'ալ ընդհատուիլ: Յոռւմ, իր բերեմ թղթին կարեւոր տողերը.

«Առ Յովնանան շնորհալի պատկերահանն որ ի Թիֆլիզ:

Երբեք հայրական ստոյգ սիրով եւ հոգեւոր ողջունիլ աստուածային առատագեղ օրհնութեամբ եւ սրբոյ Իլման տեղոյս Քրիստոսի գործցուցիչ եւ պահպանողական շնորհին, ծանիր սիրելի եւ հագեւոր որդի մեր, հարգաւոր, հաւատարմ, բազմաշնորհ եւ քրտնաջան գաւառի սրբոյ Աթոռոյս, գեղեցկահարճոտ, լիաշնորհ եւ հանձնարեղ պարոն Յովնանան: Ձեռն ահա խոստովութիւն ձեռնան եւ ցրտոյն էանց, մերձեցաւ քաղցր գարունն, եւ եկն ժամանակ գործող, եւ լցաւ պայմանդ: Վասն որոյ ի ժամանակ հայրական օրհնութեան մէկ սիրածի թղթոյս առ սիրելի որդեակդ մեր, պարտիս գանձնայն արգելադիրք պատճառս ի բաց գնել եւ զկնի Քուս բարեկեցութեան ի յառաջեւ շաբաթուն մեծի պահոցն ի յերկուշաբթի կամ յերեքշաբթի աւուրն, հանել այտի հանգերձ աշակերտագր: Եւ գիտիլ առ սուրբ Աթոռ Մայրս. քո առ ի աւարտել Գլխաւան գործառնութեանդ, ըստ խոկմանդ եւ ըստ պայմանիդ: Որում ահա ակնադեռ ոպանեալ մնալով առ ի ժամանակ միով յառաջ գալ եւ սկսանիլ զգործդ: Նաեւ զգոյշ լինիցիս ի յառակէն յայմանէ, զոր օրհնաբանեալ բերանն Աստուծոյ աստոյ: Այլ մի սկսաւ եւ այլն: Ուրեմն կրկին եւ վերստին մեծաւ հարկիւ եւ հայրական սիրով պատուիրեմ յառակել որդեկիդ ինչոյ, պարտիս զգուշանալ ի ծաղը լինելոյ ի ստեղծաց եւ շուտով գալ:

առ ի աւարտել զսկսեալդ: Եւ ի յերկրորդ շաբաթուն մեծի պահոցն առ մեզ հասանել: Եւ այսպէս զխոսեալ լիւր ողջ եւ օրհնեալ եւ գործեալ ի Ցեր հանգերձ բարեբրոնջ որդովք եւ քոյա-նովք ամենիւր: Ամէն:

Երբ սիրով ողջնիլ եւ աստուածային օրհնութիւն առ սիրելի եւ հոգեւոր օրդոյն մերոյ եւ բազմաշնորհ գաւառի սրբոյ Աթոռոյս Բաննահ վարպետ Աբրահամին, որում եւ հարկագրեմ իսկ, պարտի ընդ քեզ եղանակ եւ գալ ի սուրբ Աթոռս ի պիտանաւորութիւն գործոյն եւ ի շինուիլն կիսատ մնացելոյ: Ուրեմն պարտիք ի միտին եղանել եւ գալ շուտով որպէս եւ քրեցաք: Որ եւ լեցի ողջ եւ գործեալ ի Ցեր հանգերձ քեւ:

Թղթեւ կ'իմացուի եւ այն թէ Յովնանան ուներ ի Տփղիս ընտանիք, նաեւ «բարեբրոնջ որդիներ», որոնք Յովնանանան շուտաւորէ կենդանի պահած են յայտորդ դարերուն ալ: Արդեամբք ալ, Սմբատեանցի վկայութեան համաձայն Յովնանանանց տահմէ մինչեւ օրս շարունակուած է. «Կազա Յովնանանի թոռունք այսօր իսկ կան Տփլիսում», կը գրէ Սմբատեանց (անդ, էջ 153), որոնց մին աստիճանաւոր աւուրութեան՝ Առաքելն Յովնանանանց (1862 թւեն) մեր սանն է, Աստուծոյ կը գրէ Գաւուր, կ'ըսէ, նաեւ Նաղաշ Յովնանանի՝ «ձեռագիր երգարանը» ի Տփղիս (անդ, էջ 6): Մանաւանդութեան իսկ մասին, կարելի է ուրեմն սպասել ներկայ սերունդներէն, որոնց քով ըլլալու են վաւերագիրներ ալ: Հետաքրքրական է մանաւանդ իմանալ թէ արդեօք նաեւ չորրորդ սերունդը են յայտորդ շաբաթակցիցն իրենց հայց արուեստը: Եւ այն մինչեւ երբ:

Ընդունելով այսպէս կրկին Յովնանանանի մէկ դարու մէջ, առաջին եւ վերջին բառորդներուն ապրած, պէտք չէ խանել անոնց գործունեութիւնը իրարու հետ, որչափ ալ դիւրաւ ենթակայ ըլլայ շփոթման: Երկուքն ալ եղած են նկարիչներ, երկուքն ալ տարաբար են հարուստ թուով նկարներ՝ մի եւ նոյն շրջանին բայց անշուշտ սեփական նկարագիրներով եւ արուեստներով, առաւելութիւնը մնալով միշտ առաջնոյն — Նաղաշ Յովնանանի, որ Բանաստեղծ ալ հանդիսացած է մի եւ նոյն ժամանակ:

Պետք է հետեւաբար երկու Յովնանաններու ալ վրձիններու հետքերը փնտելել Էջմիածնի տաճարին նկարներու վրայ: Եւ ըստ իս ոչ միայն երկու Յովնանաններու, այլ շորս Յովնանանեան նկարիչներու ալ, Յովնանանի, Յակորի, Յարութիւնի եւ Յովնանանի. եւ ասոնցմէ ըստ նաեւ Բաննահ Աբրահամ վար-

*) Ինքնի քիւ մը ինքզրական իր թուի ամեցոյս անունը: Նամակի իտեղբուն համանայն՝ Գարեթանի ամեցոյ մը մէջ կը հրատարակ, Բուս բարեկեցութեան յառաջ: Հետեւաբար գրուած ըլլալուիք փութութեամբ առ առաւել: — Պատրիարքարար Ղուկաս Վաթիկանի թղթերուն 1784 թվանը կը պատի (համեմ. Ազնեանց, Գիւնա շարք Գաւառ: Ը): Այս թուովքը ստացած է Գ. Թումանեան Գ. Բ. Ազնեանցէ:

պետին, որ, ինչպէս կ'երեւայ յատուկ մաս մ'ունեցած է:

18. Ամբողջ խնդրոյն լուծման համար հարկ է քննել մանրամասնութեամբ Էլփանդի Յաւարին նորոգութեանց երկու գարու պատմութիւնը սկսեալ ժել գարէն:

Այս նկատմամբ ժամանակագրական պատմութիւն պէտք է սպասել Էլփիմանի Դիւանէն եւ Մատնաւարանէն: Ինչի մատչելի արբերութեաւ վրայ հիմնուած կրեամ միայն հետեւեալ համառօտ գծերը տալ հաս:

Տաճարին աւազին նորոգողն եղած է Մովսէս Գ. Կաթողիկոս (1629—1632), որ աւելի շինութեան խախտումներու շուրջն ամփոփուեցաւ: Իր յարգողն փրկիպոս (1633—1655) նոյնպէս ուշադրութիւն դարձուց անհրաժեշտ շինութեանց, աւելին ըրաւ Յակոբ Գ. (1655—1680), որ կանգնեց Ձանգակառուը, նորոգեց պարիսպը եւն: Զաքարիա Սարգսազի համաձայն (Գ. 106—107) աւելի մեծագործ հանգիստացան Եղիազար (1682—1691) եւ Նահապետ (1691—1705) կաթողիկոսները. առաջինը՝ «կանգնեաց, կը գրէ, կենայ կաթուղիկ ի վերայ իրման տեղին. եւ հաստատեաց սեղան» տանել պատարագ. եւ յերկու կողմն եկեղեցւոյն բարձրացող յերկրէ, եւ արար ամպին, եւ կանգնեաց սեղան պատարագի: Եւ շինեաց որմն ի մէջ եկեղեցւոյն ի հարաւայ դրանէն մինչեւ ի գունձ հիւսիսայ. զի անդ կացցեն յաղօթին, եւ մի աւազի աւագ խորանին: Եւ ի տանիս եկեղեցւոյն յերիս տեղին կանգնեաց կաթուղիկէն:

Եւ երկրորդին համար կը գրէ (էջ 136).

«Կաթուղիկոսն Նահապետ կայր յիւրում գործս ի սուրբ Էլփանդի, եւ յաւելոր շինութիւնս ի սուրբ աթոռն Էլփանդի եւ յամենայն վանորայք»:

Բայց տաճարը ծաղկեկեպարեալ մասին գեռ ոչ դ խորհեցաւ. այնպէս որ 1673, Մարտին երբ գաղղիացի ճանապարհորդն Chardin կ'այցեւէր Տաճար, շտեմաւ հոն որ եւ իցէ նկար կամ ծաղկեպարգ. «Le dedans de l'édifice (տաճար) n'a aucun ornement de sculpture ni de peinture» (տես Voyages en Perse et autres lieux de l'Orient. Amsterdam 1711, t. I, p. 154), Թէեւ Հաջիաթօնեանցի համաձայն Ստեփանոս Վրդ. Լէհաջին († 1689) ունեցած է հոն նկարներ. այս մասին ապա: Նոյն իսկ 1700ին P. de Tournefort չէ գտած հոն այս կողմանէ ուշագրութեան արժանի բան մը, Թէեւ

մասնաւորապէս խօսք ըրած է Էլփանդի հետ թեանց վրայ (հմտ. իւր Relation d'un voyage du Levant, Amsterdam, 1718, t. II. p. 139 եւն):

Այս տեսակետով առանձին խնամք տարած են Տաճարին վրայ յարգող կաթողիկոսներն Աղեքսանդր Զուլպեցի (1706—1714) եւ մանաւանդ Աստուածատուր Համատանցի (1715—1725):

19. Վերջնայ նկատմամբ ընդարձակ աւելնողութիւն ունի նաեւ Ղուկաս Կաթողիկոսի կենսագիրը այսպէս.

«Թեպէտ յառաւր Տեառն Աստուածատուր Տոգեղոս Հայրապետին եւ ի ժամանակս նախալըզուման կալուածոցն զղպաշից թագաւորաց, ի մէջ աստուածեան տաճարիս շինեցան բոլոր մարմարնեայ հրաշակերաւ շինուածքն եւ ծաղկեցան, եւ շորքեան խախտեալ սիւնքն նորոգեցան... եւ մէջն սրբոյ տաճարիս բուսն նորոգեցան եւ պատկերազարեցան ի տեղիս տեղիս, եւ անհեթեթ ծաղկեցան հոգարարութեամբ նոյն Տոգեղոս Տեառն Աստուածատուր Տոգեղոսի ի Ռաշի¹ թուին, որպէս գրի ի պատմութիւնս նորին երանելոյ, ի գաւառ զանազքի սաս², սակայն 60 եւ այլ աւելի ամբ տեցանելով, յայկան միջոցում սրբոյ տաճարի տանեաց բոլոր տալէն եւ քարիքն մաշեցեալք եւ քայքայեալք էին եւ տեղի տուեալ մտից անձրեւաց եւ ի հոսել յորդարուղի անձրեւաց եւ հեղեղաց իսկոյն ի ներքս մտանելով, զըռածեփս եւ զծաղկունսն գիշացուցանելով եւ եղծանելով ի վայր թափեին» (Զօպանեան³ 20):

Այս տողերու ստուգութեան կը վկայէ իրեն Աստուածատուր իւր հետեւեալ արձանագրութեան մէջ, զոր յառաջ կը բերէ Հահաթուանեան (Ա. 32).

«Ի թուականութեան Տայկական Ռաշի (1720) եւ տեղ Աստուածատուր համատանցի Կաթողիկոս ամենից Հայոց ետու նորոգել զուրեւին խախտեալ սիւնքն սրբոյ եկեղեցւոյն, նւ

¹ Թէ ՄԱՐԿԱՅԻ մէջ եւ թէ Զօպանեանի քով ապագրուած է «Ռաշի» — 1655, երբ սակայն չկար Աստուածատուր անուն Կաթողիկոս. կ'աւաղարկեմ կորոյս: «Ռաշի» — 1720 կամ մօտաւոր թիւն մը, որ զետեղուի 1715—1726ին մէջ: Այսպէս ունի Աստուածատուր Նորձանագրութիւնը, եւ նման թիւ մը կ'ենթադրէ նաեւ Կենսագիրն, որ նորոգութիւնն տեղի ունեցած իր համարի 1786ին իբր 60 տարի յաւալ, ուրեքն մօտաւորապէս 1726ին յաւալ:

² Անդալուսիական գրութիւնն արեւելք Յակոբ Համատեանի գրութեան հմտ. Ս. Կանսկեանցի, Յուլիան 22-աւորաց Ներսիսեան հոգ. Դպրոցանցի, Տիգրէս, 1893, էջ 50—51. նայելու է այս տեղ մանրամասնութեանց համար:

գրույր եկեղեցին նորագեղ եւ ծաղկեալ
հանդերձ մարմարիոնեայ շինուածովք որ ի
մէջ ուրաջ եկեղեցոյնս եւ՝ յիշատակ հոգւոյ
իմոյ, ի վայելումն տառապեալ ազգի Հայոց
եւ աստ ի սուրբ Աթոռս զեռեղեալ միաբանից,
եւ ոչք ընկնուածք զարձանս զայս, յիշեցէ զին
ի մարտափայլ յաղթոս ձեր. եւ զուք յիշեալ
ընթաց առաջի Բրիտանոսի, ամէն ։

Գժարխտաբար կենսագիրը կը լռէ աւելի
մանրամասնութիւն Աստուածատուրի գործու-
նելութեան եւ շինութեանց մասին. նոյն իսկ թէ
հրաշքի էր Աստուածատուրի օրով նկարներու
թիւը, բայց հոգ չէ։ Գիտենք որ 50 տարի յե-
տոյ, Սիմէոն կաթողիկոսի օրով Յաճարին նկար-
ներուն թիւը կը հասնէր 88ի, ինչպէս կը տես-
նուի 1778ին Սիմէոնի հրամանաւ կազմուած
ցուցակէն, զոր վերջին պահուս լըյս հանեց Գա-
րեգին Վ. Յովսէփեան ԱՆԱՀԻՑԻ մէջ (էջ 68—
70)։ Այս թուին իթէ մէկ մասն համարինք իսկ
վերջին կու դարու կաթողիկոսներէն, որ գոռա-
րին է, առ նուազն 50ը կը ծնայ Աստուածատուրի։
Այս տեղ կանգ կ'առնուք եւ թոյլ կու տանք
մեզի հարցնելու, թէ ինչ արուեստաւորներ գոր-
ծածեց Աստուածատուր իւր ծրագրին յաջողու-
թեան համար։

20. Այս շրջանին «եկեղեցիներ ծաղկող
եւ պատկերաբոլոր», համբաւաւոր անձնաւորու-
թիւն մը ծանցանք յանձին Յովնաթան Նաղաշի։
Առանց տարաճուի զինքը հրաւիրած բլլալու է
Աստուածատուր։ Առ այս ունիմ ինձի վտա-
հուիթեան արժանի վկայ մը զինքնիշխան Հ. Ղ.,
որ կարծեմ ամէն միտութիւն եւ երկբայութիւն
պէտք է փարատել իւր հետեւեալ տողերով։
Ստորագրելով էջմիածնի տաճարը կը շա-
րունակէ¹.

«Իսկ ընդ մէջ եկեղեցւոյն է վեցերորդ խո-
րան եւ տեղի անուանեալ Էջմիածնի կամ Եջման
տեղի. . . սակաւ ինչ բարձրացեալ ի յատակաց
եկեղեցւոյն շուրջանակի պղնձի վանդակաւ պա-
տեալ. յորոյ վերայ է փողբիկ կաթուղիկ վայե-
լուշ կանգնեալ ի վերայ սպիտակ թմբակնցիկ
մարմարիոնեայ շորից սեանց. բարձրութիւն նոցա
սակել թան զմի գրկաշափ. իսկ ստուարութիւն
շրջապատի իրրեւ թզաշափ. նոյնպէս եւ յատակ
տեղւոյ Էջմիածնի շինեալ է ի նոյն մարմարիո-
նեայց եւ ի սեւա քարանց. զպայտիկ մարմա-
րիոնեայս եւս բերել ի թէվիղոյ Աստուածա-

տուր կաթուղիկոս, եւ նա ինքն պատեաց զտե-
ղին վանդակաւ. եւ բարձեալ զառաջին քարինս
յատակին, եդ արտաքոյ եկեղեցւոյն՝ որք էին
քանդուածոք, այլ ոչ մարմարիոնեայք. . .
Պատկերք ամենայն խորանացս են գործ
նկարչին՝ որ մակամուսնեալ կրչի Նաղաշ
Յովնաթան յազգէս Հայոց, ճարտար նկա-
րիչ, եւ յաշող քանաստեղծ ի ռավկաց լե-
զու ի ժամանակս Դարմաս Դուկի խանին»².
Ինձի՜նքան Հօր խօսքերը մեկնութեան
պէտք չունին կարծեմ։ Դոյնպէս կը գրէ. նաեւ
Հաճարութեան վարդապետ։

«Յամենայն ի ստառ (ի նկարս աաճարին)
բալապէս փայլին շնորհք ձեռաց մեծանուն
վարդապետին Ստեփանոսի Լեհացւոյ եւ քաջ
նկարչին հօր Յովնաթանու»³, Այս տեղ «հօր»
բառն կ'անմարկէ բացարձակապէս Բանաստեղծ
Յովնաթանը։ Անորոշ է սակայն Հաճարութու-
նեանի միջը հետեւեալ հաստատման մէջ, ուր
կը զգացուի թէ ծանօթ եղած են իրեն Ղուկաս
կաթողիկոսի կենսագրին տողերը.

«Ղուկաս կաթողիկոս. . . Նորոգել ես
(1786) ըստ բոլորին եւ զմէջ սրբոյ Յաճարի»⁴
զորմունս եւ զառաստառն բազմասեակ գեղեցիկ
նկարաք խորհրդաւոր պատկերօք ի ձեռն հայն-
ճարաւոր այրնաւազէտ նկարչին Յովնա-
թանու, որոյ յիշատակարան արձանագրու-
թեանն դնի ի շրջապատ հիման մեծի կաթու-
ղիկին»⁵. (Ա. էջ 36.)

Կրկին հաստատներեւ կամ պիտի հե-
տեցընենք թէ Հաճարութեանց ծանօթ չէր
Յովնաթան Բանաստեղծի ժամանակին, եւ կամ
կը զանազանէ կրկին Յովնաթաններ, հայր
եւ որդի։

Ինչ եւ իցէ։ Մեզի համար բաւական է
եւ այն թէ ցառագիւ ունեցած է Բանաստեղծ
Յովնաթանը Էջմիածնի աաճարն նկարազարդե-
լու մէջ մանաւցութիւն։ Հետեւաբար պէտք
է փնտռել. հոն անոր ձեռաց նշմարները։

Աստուածատուր կաթողիկոսին նորոգու-
թիւնները կէտ դարեւ տեքը մեծաւ մասաւս կ'եղծա-
նին, ինչպէս տեսանք կենսագրին խօսքերէն.
եւ Ղուկաս կաթողիկոս (1780—1799) կը
ձեռնարկէ կրկին հիմնական նորոգութեան
(1783—6), երբ կը ճոխանայ տաճարն բազ-
մաթիւ պատկերներով. կենսագիրն ասոնք թիւը
կը հանէ 120ի։ Այս նորոգութեան ժամանակ

¹ Ինձի՜նքան Հ. Ղ. — Աշխարհաբարութիւն շորից
մասանց աշխարհի. Մասն Ա. հատոր Ա. Լեւոյ Հայաստանի
Վ. Երես. 1806։ էջ 262։

² «Գրահատ Գուլի խանն» նոյն ինքն Նաւար Հաճ
է. իշխած 1736—1747. Գի ժամանակոյ բացատրութիւն ի
հարկէ յեղհամարէ խանաւու։ է։

ուշագրութիւն կը գարձուի նաեւ հին նկարներուն. եւ կը ըստացուի՝ այնպիսիներն, որոնք բողոքողին չէին ճշդութեամբ, նորագոյնով պահել իրենց տեղը. այս նկատմամբ կը գրէ կենսագիրը.

“Ձգրս ըստ մեծի մասին նոր ի նորոյ ըստ ըզջալի եւ սիրալուս տենչանացն եւ ըստ աստուածազգեցիկ եւ նրբանկատ համարոյն պատկերագրել եւ յօրինել եւ, եւ զմանկ ուրք շնացեալք եւ անգնդացեալք էին, նորոգեալ պայծառացոյց”:

Այսպէսով իրաւունք կ'ունենանք այսօր էջմիածնի ծանարին նկարներու եւ ծաղկեղազրդներու մէջ թագնուած ենթագրելու նաեւ Բանաստեղծ Նաղա Յովնաթանի նկարները:

21. Բախտ չեմ ունեցած անձամբ տեսնելու էջմիածնի տաճարին նկարներն ու ծաղկեղազրդները. բայց տանջմէ հարուստ թիւ մը լուսանկարով հրատարակեցին վերջերս Պ. Ա. Զօպանեան Նաղա Յովնաթանի նկարները:

Այս թուին մէջ գտնուելու են առանց տարակուսի մաս մը նաեւ Յովնաթան Նաղաչի ձեռքէն. բայց մասնացոյց ընել զանոնք յառուանէ եւ չեմ համարձակուի, քանի որ չունիմ ինձի ամենեւին կուտան, ուր յենուլ կարենամ գտնէ համեմատական ուսումնասիրութեան համար:

Ինչպէս հարեւանցի ակնարկ մը այս նկարներուն վրայ կը գտնուի, էջմիածնի տաճարի նկարներուն մէջ զմեք անցած են այլ եւ այլ ազգեցութիւններ՝ գլխաւորաբար պարսկական-արեւելեան եւ իտալական (այլեւս չըջնա): Ասոր վրայ աւելցնելու է եւ այն, որ հին նկարը նորագուած են նորագոյն ձեռքէ մը — ուրեմն խառնուած են կրկին ազգեցութիւնք ի մի:

Իմ տպաւորութեանս համաձայն ստորեւ կը բաժնեմ ծանօթ նկարներս երեք խմբի.

Պարսկական-արեւելեան, իտալական եւ խառն:

22. Հասկաթունեանց այս նկարներու մէջ կը տեսնուի Ստեփ. Լեհացոյ մասը. սա կրթութեամբ նախնադարի Լեմբերգ, կրնար դիւրաւ ենթադրուած ըլլալ դարուն նոր հոսանքին, որ իտալեայէն կը շնչէր: Բաց ակէց հարկ է ուշագիւր ըլլալ որ զուգան կաթմ. երկար ժամանակ առաջնորդութիւն ըրած է Զմիւռնիայի մէջ, որ իտալական ազգեցութեան շատ ենթադրուած էր, եւ ուր իտալական եւ գաղղիական վաճառական-

ներութիւնն էր նախահանգստին տէրը: Կենսագիրն արդէն իր շնչուէր, թէ հմուտ էր արուեստին, եւ շատ կէտերու մէջ անձամբ ծրագիր տուած էր: Նաեւ. ներկերն եւ այլ պատրաստութիւնք եւրոպայէն հօգացուած են, ուրեմն կար ծանօթ մը եւրոպական արուեստին:

Ենթագրելով թէ Հասկաթունեանց Ստեփանոս Լեհացոյ մասին գրած տաղերը համար ունեցած է վաւերական աղբիւր, կը կարծեմ թէ Ստեփանոս՝ եղիազարեւ որով կամ անկէ յառաջ՝ ունենալով իրեն ընկերներ, նկարած ըլլալ իւղանկարներ, որչափ ալ զանոնք յիշատակութեան արժանի դատած չըլլայ Տուրնըֆոր:

Ստեփանոսի վրայ առանձին գլխով մը խօսելու միտք ունենալով՝ ինքզինք լուսաւորութեան համար այս տեղ կը բաւականանամ յառաջ բերել Յիշատակագրի մը աղբիւր, որոնք կը գրուի Յովնա Յովնաթանի վրայ (1668) ճառընտրի մը վերջը.

“Գրեցաւ ձեռամբ Ստեփանոս քահանայի եւ ծաղկաթիթի տեսակց զարդարեցաւ Ալեքսիանոսի եւ Նարայանի ԱՐՈՒԵՍՏԱՌՐՈՔ. հօգացողով թիւամբ եւ սատարութեամբ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ վարդապետի [Լեհացոյ]”:

Եղիազարեւ արուեստաւորը բառը սեպհական իմաստ մ'ունենալու է. աւելի բան մ'ըսուիլ կ'ուզուի քան պարզ “ծաղկող. մը”:

Ի բաց ի թողուց հոս, այս եւ նման ինքիներեն որոնք մանրամասն պատասխանը էջմիածնի մատենադարանէն միայն յուսալի է:

23. Աւելի ամփոփուելով Ա. Զօպանեանի եւ Ս. Վ. Աստուածատրեանի ներկայացուցած նկարներու շուրջը, կը գաստործմ զանոնք ըստ վերջնականակալ բաժանման այսպէս.

Ա. Իտալական արուեստ.

Իտալական արուեստը յերեւան կ'երէ մահաւանդ հետեւեալ նկարներու մէջ. 1. Ս. Աւտուածածին, նկարուած Իլման Սեղանի գմբէթի մարմարիների վրայ. ուշագրաւ է պատկերին նկարագիրը. Ս. Աստուածածին նստած է, գիրկն Յիսուս մանուկ եւ ձեռքը բռնած գիրք մը, ուր կը նային երեւոյն ալ: Եւթողը նկարը շատ նուրբ ձեռաց արդիւնք է, որ կը յիշեցնէ ամբողջապէս Ժե. դարու իտալական արուեստը: Ուշագրութեան արժանի է որ նման գիրքի մէջ — Յիսուս մըրը գիրքը՝ կը նային զբքի մէջ — կը ներկայանայ նաեւ իտալական գործ մը Ժե —

1 Պատկերացոյց Հասկաթանի մատենադար հմութեանց Մայր Թեմոս Ս. էջմիածնի եւ չեղալիք. հրատ. Սահմ. Վրդ. Աստուածատրեան. Պրակ Ա., Վաղարշապատ, 1910:

ԺԶ դարէն, որ պահուած է Բերքին թագաւորական Միւսէնի մէջ (Տրտ. նկարներու, Թ. 82): — 2. «Առաքեալ մը», անուանուած նկարը. իտալական է կնցուածքը, նպուածքը, հանդերձին որդունքը եւն, յատկապէս ձեռաց մատուցելու գիշերը: — 3. Աւետարներ Տրեշտալիլ. իտալական ազդեցութեան նշանը է մանաւանդ հրեշտակին ձեռքը տեսնուած շուշանը, զոր ԺԵ դարէն առաջին անգամ սկսան տալ իտալական արուեստագէտք Գարբիէլի ձեռքը: Միջայէլ Անիւշիի նկարները կը յիշեցնեն մանաւորապէս Հօր Աստուծոյ տեսքը իւր լայնածաւալ հանդերձին մէջ, որ այժմիկ ձեռուցներով քստն շարժման մէջ կը գնէ (Վիմու. Սերստեան ձեռուցը): զուտ իտալական են նաեւ հրեշտակին հանդերձի ծալքերն եւն: — 4. Աւետրնկալ Մարիամ. իտալական են մանաւանդ հանդերձի հարուստ ծալքերն, նոյնպէս գրականին վրայ գիրքը: — 5. Առաքեալ մը (Թագորտ եղբ. Տեան): — 6. Պօղոս Առաքեալ. հիւսնայի գործ մը իւր մարդկութեան մէջ, որ կը ցուցնէ վրան արուեստաւորի բովանդակ նրբութիւնը: — 7. Միջայէլ հրեշտակապետ (եւ ոչ Գարբիէլ, ինչպէս սխալմամբ նշանակած է Զօպանեան): Միջայէլ այս գիրքի մէջ՝ աջ ձեռքը նիշակ է եւ ձախը նոսր ներկայացնել սիրուած գաղափարականն էր ԺԵ—ԺԶ դարու իտալական ճաշակին: — 8. Առաքեալ մը: — 9. Ս. Աստուածածին Երեսու գրիկը:

Բ. Արեւելեան արուեստ.

Այս ազդեցութեան ներքեւ նկարուած են 1. Տրդատ, Աշխէն եւ Թարսուիդուխտ. արեւելեան ապով են մանաւանդ աչքերն ու յոնքերը, թագն ու հանդերձանքը: — 2. Ս. Ստեփանոս, եւ 3. Փիլիպոս Առաքեալ. նկարուած երկուքն ալ մարմարեան վրայ Աւագ Սեղանին ճակատը՝ դեմ առ դեմ. արեւելեան են մանաւանդ ծաղկեգալից հանդերձանքը եւ երկու կողմերու սոճիները: — 4. Աստուծոյ մէջ տեղ նկարուած է նոյնպէս մարմարեան վրայ՝ Ս. Աստուածածին: — 5. Թարսուիդուխտի շատ անյարձ ձեռք կը նշմարուի ընդհանրապէս մարդկին վրայ, մանաւանդ Երեսուի սրունքներուն եւ կնցուածքին մէջ. ուրոյն տէր ունենալու է նկար քան նախորդք եւ յաջորդքս: — 6. Հայկ նահապետ (?): — 7. Արգար Թագաւոր (Իւզաներկ, Թ. 8): — 8. Ելն ի վիրապէն (Թ. 13): — 9. Մկրտումի Տրդատայ (Թ. 19): — 10. Ս.

Եսկը (Թ. 27): — 11. Գայանէ (Թ. 25): — 12. Ս. Գրիգոր ի Սեպուր (Թ. 30): — 13. Ման Լուսաւորի (Թ. 31): — 14. Ս. Արիստակէս (Թ. 33): — 15. Ս. Սահակ (Թ. 34): — Եով. Սմեցի (Թ. 38): — 16. Գր. Նարեկացի (Թ. 39): — 17. Ս. Ներսէս Շնորհալի (Թ. 40): — 18. Մովսէս Խորենացի (Թ. 36):

Գ. ԽԱՌԵՆՈՒԴ ԴՊՏԱԿԱՆՆԻ ԵՒ ԱՐԵՎԵԼԵԱՆԻ:

1. Թագակիր Ս. Աստուածածին. աւաղորութեան արժանի է հոս Հայր Աստուած, որ ծերունի մը ներկայացուած է լայնածաւալ հանդերձի մէջ՝ շրջապատուած հրեշտակներէ, որ իտալական է. իտալական է եւ այն, որ Յիսուս մանուկ տուած է ձեռքը գունդ մը: — 2. Մկրտումի Քրիստոս. իտալական կերեւայ մանաւանդ Հօր Աստուծոյ գիրքը. ծերունի, եռանկիւնի լուսեպակով եւ ձեռքը գունդ մը խաչով. այս ձեւի օրինակը թէեւ առաջին անգամ հոս կը ներկայանայ, բայց իտալական է ծագումը: 3. Ընթրիք: 4. Ունելուայ 5. Ս. Հռիփսիմէ:

Գ. Զօպանեան տուած է նաեւ երկու բեկոր որմնաղարգրեք. զատուք բնականաբար Արեւելեան խմբի մէջ զետեղելու է. անտարակոյս Ղուկաս Կաթողիկոսի օրով ընդունելու է: Բայց ի այս նշանակուածներէն Գ. Զօպանեան իւր հաւաքածոյին մէջ առած է դեռ երկու նկար ալ՝ Ս. Թադէոս եւ Բարդուղիմէոս առաքեալներու: Բայց ասոնք, ինչպէս Աստուածատրեանի հրատարակութիւնն կը տեղեկանանք (էջ 10, Թ. 6—7) էլ միանի տա. ճարին մէջ չեն նկարուած, այլ Աստուածատուր Կաթողիկոսի օրով (1720) Զմեռնիայէն նուէր ընդունուած խաչակն երկու գունակները կը կազմեն (իւզաներկ), որոնք հետեւաբար Յովնաթանու անուան հետ բնաւ չեն կրնար կապ ունենալ:

24. Եւ յիշուած երեք խմբերէն որոնք մէջ յատկապէս նկատելու ենք մեծին Յովնաթանու վրէժներ, զայն չեմ գիտեր. բայց այնպէս կերեւայ թէ աւելի առաջին խմբի մէջ նկատելու ենք Յովնաթանի ձեռքը, չափով մը նաեւ երրորդ խմբին մէջ, վրան զի ասոր ներկայացուցիչը յայտնապէս հնթարկուած են երկորդ խմբի նկարին ձեռաց, Ղուկաս Կաթողիկոսի օրով՝ խանգարուած, եղծուած մասերը նորագուէրու համար: Արգեամբք ալ, ինչպէս ասի շինարարներէն յետոյ նկատեցի ԱՆԱՀԻՏԻ մէջ,

Միմեն կաթողիկոսի հրամանաւ կազմուած (1779) պատկերաց ջուցակի համաձայն այս Ա. եւ Գ. խմբի նկարներու գոյութիւնը կանուխ է քան Ղուկաս կաթողիկոսի նորոգութիւնը:

Այս դատողութեամբ քննելի կը մնայ դեռ, թէ ինչ ձամբով ազդուած է խաչական աւրուեստէն Նաղաշ Եօնիւսի:

Ինչպէս վերագոյն կարճ տողերով ակնարկեցինք, բոլորովին անտեղի չէ կարծելը թէ խաչական ծանօթ եղած է Եօնիւսի: Գոնէ իւր դարուն, ծէ դարու վերջերն եւ ծը դարու սկիզբները, այսպիսի ձանապարհորդութիւն մը թէ շատ դիւրին էր եւ թէ շատ հաւանական: Եւրոպայի հետ առեւտրին այս միջոցին շուտօքնեց եւ Ագուլիսից փաճառականներու ձեռքն էր, որոնք յաճախ երթեւեկութեան վրայ էին դէպ ի ձենետիկ, Հոռոմ, Մարսելլ եւ Ամստերդամ. կենդաններ, ուր մասնաւոր ծաղկման մէջ էր նկարչութեան վերածնութիւնը: Ինչ դժուարութիւն, ուրեմն, եթէ Եօնիւսի ընկերացած ըլլար հայրենակից փաճառականներէն միոյն կամ միւսին, եւ քանի մը տարի դեղերան ըլլար ձենետիկ կամ նման քաղաք մը, նմադրութիւնն աւելի հաւանականութիւն կը ստանայ, եթէ մասնեց վայրկեան մը, թէ արգէն շատ քիչ է մեր ծանօթութիւնը անոր 61ամայ կենաց պարագաներու մասին...:

Եսմենայ գէպս Եօնիւսի Նաղաշ ունեցած է մեծ զարգացում իւր արուեստին մէջ եւ ջուցուցած է արուեստին ամէն նորութիւններն իւր արտագրութեան վրայ: Ասով անշուշտ հանած է համբաւ ժամանակաց քով, եւ նոյնին համար Նաղաշ Եսկոբ Շուպլաւ է իրեն այնչափ գովութիւններ:

* * *

25. Այսպէս ծը դարու ընթացքին կազմուեցաւ հայ գեղարուեստի պատմութեան մէջ նոր դարաշրջութիւնը հայկական հոգի վրայ, ուր պայծառ հանդիսացան ընտիր անձնաւորութիւններ, Եօնիւսի մը, Եսկոբ մը, Եսրութիւն մը, դարձեալ Եօնիւսի մը, վերջապէս Եօնիւսի նեանեան դարուսոր դպրոցը: Դար մը ամբողջական գրեթէ պահպանեց իւր գոյութիւնը այդ դպրոցը արտագրելով հարիւրաւորներով նկարներ, որոնք զարգարեցին եւ կը զարգարեն դեռ եկեղեցիներ վաւեր եւ ապարանքներ: Եւ սակայն մինչեւ օրս չեն եղած առարկայ ընդհանուր հիացման: Պատահաբար միայն

գեղարուեստաւոր անհատներ, Զօպանեան մը եւ Աստուածատրեան, կու գան ներկայացընել անոնցմէ չնչին թիւ մը՝ յախուռն քովէ քով բերուած: Սակայն քանի հարիւրներ կը մնան դեռ խաւարի մէջ, կարօտ հզօր ձեռաց, ինքնուրու, հետաքրքրուող հնասէրներու: Քանի որ այդ հարստութիւնը այսօր կոկիտահայ եղբարք ձեռքն է, անոնց օրոստօրեայ տեսութեան աւարակն, պարտք մը, գրական-գեղարուեստագիտական պարտք մը կը մնայ ճշնող իրենց սրտին վրայ, մինչեւ որ լոյս ընծայեն զանոնք լուսանկարներով եւ նմանաւորութեամբ, եւ ծանօթացընեն ամբողջ գեղարուեստաւոր աշխարհի: Լարկ է լոյս հանել ամէն նկար, ծաղկեղարգ որ հին է եւ քանի դեռ չեն եղուած, որչափ ալ չնչին կարծուի անոնց արժէքը, եւ արհամարհելի: Առանց տարակուսի մանաւանդ Տիգրան պիտի ըլլայ հարուստ՝ Եօնիւսի նմանեց նկարներով, որոնք զայն ընտրած էին իրենց գործունէութեան միջավայր: Եւ որչափ դիւրին է գործելն ի Տիգրան, քան հեռու՝ Հայաստանի ուրիշ խուլ աւերակներու մէջ...:

Մենք պիտի աղաչէինք Տիգրանի Հայոց Ազգագրական ընկերութեան, որ նա իր վրայ վերցընէ այս պարտաւորութիւնը եւ սակաւ տակաւ ծանօթացընէ նմանահանութիւններով Տիգրանի եւ շրջակայից գեղարուեստական մնացորդները:

Այս ձանապարհով միայն կարելի է յարգել մեր նախնի, գեղարուեստաւոր վատահաւորներու յիշատակը, եւ հայ գեղարուեստի պատմութեան արգէն իսկ աղբառ էջերն հարստացընել:

* * *

26. Զվերլացուցած Եօնիւսի նմանեց մասին մեր խօսքը, յիշեմ այս տեղ պարագայ մը, որ թերեւս ուշագրութեան անարժան չկարծուի, որչափ ալ անձնական նմադրութեան վրայ հիմնուած ըլլայ:

Վեմ. Տիգրան խան Բելէկեան իւր Collection of Persian and analogous potteries

«Պատմութեան եւ արհարհիւ Եօնիւսի մը անցել է եւ Պարսկաստան շահի պալատը նկարագրելու եւ ձանապարհին Ներքին-Արտինի եկեղեցու պատի վրայ նկար է թողել սիւսական: Ասում են թիֆլիզում էլ կան նրա նկարները», կը գրէ Պ. Եփէ. Թուրանեան ՀՈՐԻՋՈՒՄԻ մէջ (թ. 90):

Այս աւանդութիւնը ի հարկէ կարելի է Զանգեզուր Եօնիւսի նման համար անուշ: Անանց եւ արուեստներու նշխարութիւնը շատ դիւրաւ կրնայ չիֆթութիւն յառաջ բերել:

(Paris 1910) հրատարակութեան ընկերացուցած էր ինքնակաղ լուսանկար մը պնակի, որ հայկական ծագում ունի, ինչպէս կանխեցի ըսել այլուր (ՀԱՆՐ. ԱՄՍ 1911, էջ 314): Այդ պնակն (կապտագոյն, 23 սմ. մեծութեամբ). հետաքրքրական է մանաւանդ այնու, որ գտնուած է ի կովկաս, եւ կը կրէ հայկական Գեներալութիւն մը:

Պատկերը կու տամ այս տեղ.

Պնակին վրայ ներկայացուած է ծաղկալից գաշտ մը. աջ կողմը կը տեսնուի եղնիկ մը, որ յետս կը նայի, եւ ձախ կողմը ստիակ մը, թառած, որչափ կ'երեւայ, վարդենոյ վրայ: Բուսականութիւնը խիտ է մանաւանդ ստիակի շուրջը:

Եղնիկէն քիչ վեր աւելի կը զարնէ մենագրութիւն մը (monogramme), զոր կը լուծեմ՝ ՅԱՎԱՐ, ՌԷՂ(Բ):

Առ այս ակնբերեւ են Յ եւ Ո տառերը. Յ տառը կը կիսէ մէջէն վար գիծ մը որ դէպի աջ կը շնդի եւ կ'երթայ հանգոյց կապելով կրկին՝ կը բարձրանայ նախ դէպի աջ շնդ եւ ապա ուղղաձիգ՝ կազմելով՝ «Ա»: Այբբի ձախակողման թեւը յինքեան կու տայ միեւնոյն ժամանակ շաղգիւր՝ «Ա» մը եւ աջ թեւը՝ «Բ», որով կը ստանանք ՅԱՎԱՐ:

Այբբի աղակողման թեւին վրայ կայ տարիչ փակագրութիւն մ'ալ, զոր կարելի է լուծել՝ առանց զգուարութեան ՌԷՂ(Բ): Թէ այս տեղ թուական մը ներկայացուած է, կը վկայէ յայտնապէս վերը գրուած պատիւը: Միայն կա-

րելի է ինչդիր ընել թէ այս թուականին կից կարգալու է նաեւ՝ «Բ» մը, որ ուրոյն պաշտօն մ'ունէր արդեն:

Եթէ շնորհուի այս լուծման հաւանութիւն, այն աստի տակմայ պիտի տեսնենք մենագրութեան մէջ յայտնի արուեստագէտ Յակոբ Նաղաշի անունը, որուն գործունեութեան ասպարէզն էր կովկասը — 1740ի շրջանին:

Բայց պնակին նկարագրութիւնը փոքր ինչ զգուարութիւն կը յարուցանէ հոս, ուր չի տեսնուիր ճարտար ձեռք մը, ինչպէս կը յուսացուէր Յակոբէն: Սակայն այս պարագան կարելի ըլլայ թերեւս մեղմել այնու որ անտնօթ է մեզի անոր արուեստին կատարելութիւնը եւ ճաշակը, հետեւաբար մերժելու բաւական հիմ կը պակսի:

Հ. Ն. Ազիւնեան

Ե Գ Ո Ւ Ր Ա Ն Ա Վ Ա Ն

ԱՎԱՐԵ ԳՐԱԳՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Հարսնային-Ռէն)

Ե.

ՀԱՂ = ցոլ: «Հաղ կ'իջնէ»,

ՀԱՂԱԲԱԹ ԱՆԵԱ = մեծաբէլ,

ՀԱՂՓՈՒԼ = տեսակ մի ձուկ է զոր եփրատեն կ'որսան: Սառգաւանութիւնն է Հաղ (շողուն) փուլ(երով):

ՀԱՄՓՈՒՐ = հացեփի գործիք մը, երկաթէ ձող մը, որոյ ծայրը թաթի մեծութեամբ տափակ մաս մը կայ. նմանութիւն բազկի եւ թաթի: Այս գործիքին օգնութեամբ խմորը թնփրին կողմն կը զարնեն եւ յետոյ անկէ կը բերեն ու դուրս կը հանեն:

ՀԱՀԱՎԱ = ան որ քայլելու ատեն այս ու այն կողմ կը զթի՛ անզգուշութեամբ:

ՀԱՀԵԼ = ջրերու, ձորերու Հառաչելը:

ՀԱՌԱՍՓ = տարափ (անձրեւի):

ՀԱՐՄԱՂ = շարէ (նորէր կտուէ) շինուած մազ, որով յոյժ բարակ ալիւր կը մազեն:

ՀԱՌՈՒԼ = թել մը որուն ծայրը մետաղէ ծանրոց մը կայ կախուած, եւ զոր որմնակները կը գործածեն պատին ուղղահայեաց. ըլլալը ճշգրիտ:

ՀԷՆ = շէն, բարեկենդիկ, յաջող, ուրախ, «Հէնը շէն է, աւերը շէն է», «Հէն մօաք»,